

УДК 340.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5399.2020.1.17>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
PROBLEMS OF FORMATION OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Чепульченко Т.О.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Гребенчук А.І.,
*студентка факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Стаття присвячена дослідженню правової системи України та її найголовніших проблем. Проаналізоване питання поняття та розуміння правової системи як стійкого та цілісного комплексу засобів, що регулюють правовідносини у всіх сферах життєдіяльності суспільства та забезпечують його стабільність, та ознаки, що відрізняють її від інших соціальних систем, які існують поряд з нею. Визначено основні етапи історичного розвитку сучасної правової системи України, розглянуто її головні риси на цьому етапі реформування від соціалістичної до романо-германської правової сім'ї. Найбільша увага приділяється проблемам, які виникають на шляху її становлення. Від часів проголошення незалежності українська правова система залишається нестабільною та знаходиться у стані глибокої кризи. Правова система України була сформована під впливом складних історичних подій, на цей момент Україна тільки починає свою розбудову як демократична та правова країна, тому правова система переживає складний процес реформування свого правопорядку та пристосування до нових умов. Складні процеси, що відбуваються у соціальній, економічній, політичній та інших сферах життя, демонструють необхідність пошуку нових моделей подолання цих проблем. Людина та її права починають ставати найвищою цінністю, саме тому правова система має підлаштуватися до цих обставин. Майбутні інтеграційні процеси та адаптація українського законодавства до міжнародних стандартів мають зміцнити її. Однак трансформація правової системи також має відбуватися з урахуванням поваги до менталітету населення України, власних самобутніх особливостей та тенденції розвитку. Можливі способи вирішення проблемних питань, які запропоновані у висновках цього дослідження, ґрунтуються на аналізі зазначеної в джерелах літератури, досвіду розбудови правових систем інших країн, що є прикладом найбільш прогресивних та розвинутих правових систем світу.

Ключові слова: правова система, романо-германська правова сім'я, принцип верховенства права, судовий прецедент, європейська інтеграція, адаптація законодавства.

Актуальність теми. На цей момент правова система України перебуває на етапі реформування, у перехідному етапі від соціалістичної до романо-германської системи права з елементами європейської інтеграції. Перед нашим суспільством постає нелегке завдання розбудови правової системи, адже вона є запорукою демократичної та правової держави, відображає стан розвитку законодавства загалом. Але правова система України з давньої пори формувалась у дуже складних умовах, оскільки її розвиток відбувався під впливом інших держав, у складі яких перебувала наша країна. З цього можна зробити висновок, що чинна правова система не показує реального стану суспільства, а тому перед нею виникає безліч проблем, які необхідно вирішити для її подальшого становлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Якщо говорити про дослідження правової системи України та її проблематики, то варто зазначити, що якісних досліджень з цієї теми на цей час немає. Це можна пояснити тим, що влада не ставить розбудову та реформування всієї правової системи, а не лише її частини, за головну мету. У різний час до теми правової системи та її проблематики зверталися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники: М. Антонович, М. Баймуратов, Е. Бредлі, М. Буроменський, В. Буткевич, М. Гнатовський, М. Козюбра, Л. Луць, В. Мармазов, Н. Онищенко, В. Опришко, І. Піляєв, В. Плавич, П. Рабінович, І. Русенко, А. Саїдов, Л. Тимченко, Ю. Тихомиров, Є. Харитонов, М. Хаустова, Л. Чуприна та інші. Ця стаття в джерельній базі поєднує праці деяких із них.

Метою статті є висвітлення головних проблем, які виникають під час формування правової системи України, зокрема на сучасному етапі розвитку, та знаходження можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб перейти до основної теми статті, насамперед необхідно визначити саме поняття «правової системи», її головні ознаки та виділити основні етапи формування цієї системи у нашій країні.

Чіткої думки щодо питання визначення поняття «правова система» у дослідників немає. О.Ф. Скакун називає правовою системою комплекс взаємозалежних між собою засобів, які регулюють відносини у суспільстві та юридичні явища, які виникають під час здійснення правового регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість) [1, с. 519]. Н.М. Оніщенко розглядає це поняття як частину упорядкованого правового життя, тобто процесу виникнення і розвитку правовідносин, що виникають між людьми через задоволення приватних або публічних інтересів [2, с. 23]. Л.С. Явич визначає правову систему як комплекс трьох елементів – системи права, системи законодавства та системи суспільних відносин [3, с. 127].

Але на цей момент можна сказати, що правова система – це один із видів соціальної системи, яка існує поруч з іншими (економічною, політичною тощо), була сформована під впливом різних чинників (найголовнішими серед них вважаються історичні) та є основою виникнення правових відносин, здійснюючи свою найголовнішу функцію – правове регулювання.

Існують певні ознаки правової системи, що відрізняють її від інших систем: 1) має стійкий характер, формується протягом тривалого історичного процесу, не може бути змінена швидко; 2) має свою кінцеву мету; 3) допомагає суспільству досягати своїх та державних інтересів; 4) основою формування є право та його стан розвитку у певній державі; формується система права – сукупність принципів та норм права, які діють у суспільстві, та об'єднання норм у самостійні утворення (інсти-

тути, галузі та підгалузі права) [4, с. 31]; 5) декілька правових систем об'єднують у правові сім'ї, що пов'язані спільним джерелом виникнення права, схожістю законодавства та іншим; 6) існує правонаступництво цієї системи, що буде більш детально розкрито пізніше.

Правова система України є національною правовою системою нашої держави, яка своїми коріннями сягає давнини. У її формуванні можна виділити декілька етапів:

Етап Київської Русі. На цьому етапі сформувалися основи правової системи на території України. Головним джерелом права стала «Руська правда» – перша кодифікація звичаєвого права.

Етап перебування українських земель у складі інших держав – Польщі, Австро-Угорщини, Литви, Російської імперії та інших. Національне право набуло ознак права цих держав; найбільший вплив мало польсько-литовське право.

Етап впливу Магдебурзького права (XIII–XVIII ст.). Магдебурзьке право отримали такі українські міста, як Київ, Львів, Житомир, Кам'янець-Подільський, Луцьк та інші. Це надавало їм часткову автономію у справах, у тому числі вони могли приймати свої закони, необхідні для жителів.

Етап Гетьманщини. Найбільший розвиток права на той час виражено в Конституції Пилипа Орлика 1710 року, яка не мала реального впливу на суспільство. Етап Української революції 1917–1920 років.

У цей час приймалися нормативно-правові акти Центральної Ради, Директорії, урядів УНР та ЗУНР, Української держави гетьмана Павла Скоропадського та інших.

Етап перебування Української РСР у складі СРСР. У цей період наша правова система набула ознак правової сім'ї соціалістичного типу.

Сучасний етап формування, що розпочався із прийняття Декларації про Державний суверенітет України

16.07.1990 року та Акта проголошення незалежності України 24.08.1991 року [5, с. 66–70].

Звідси можна зробити висновок, що наша правова система ніколи не мала вільних можливостей для її формування під час перебування у складі інших держав. Так чи інакше вони впливали на нашу правову систему, зневажаючи нашу історію та інші аспекти формування.

Конституція України є основою правової системи нашої держави та фіксує стан розвитку суспільства країни. Статтею 1 проголошено, що Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою [6]. Однак через постійні зміни головного нормативно-правового акту у розділах, статтях або їх частинах пересічний громадянин не може розібратися у законодавстві цілої країни, тому що деякі закони також є застарілими та не відповідають Конституції. Немає чіткої системи прийняття нових законів, що могли б замінити старі, а тому ця хаотичність та виникнення колізій законодавства спричиняє негативний вплив на всю систему загалом.

Як відомо, українська правова система належить до романо-германської правової сім'ї, основними ознаками якої можна назвати: 1) формування на основі рецепції римського права; 2) поділ права на приватне та публічне; 3) нормативно-правові акти (в основному – закон) – основне джерело права; 4) поширене кодифіковане законодавство; 5) юридична термінологія є уніфікованою; 6) у процесі розробки законодавства вирішальну роль відіграє теорія, а не практика; 7) пануючий принцип права – принцип верховенства права, який є основою сучасної демократичної держави [7, с. 529].

Однак на цей час можна чітко сказати, що Україна лише переходить до ознак цієї правової сім'ї, адже дуже довго перебувала під впливом правової системи соціалістичного типу, головними

ознаками якої є: 1) основою є марксистське філософське вчення (тобто право визначається як інструмент досягнення інтересів пануючого класу); 2) судова система є залежною від верхівки влади; 3) нормативно-правові акти визнаються основним джерелом права, але відображають інтереси лише панівного класу; 4) поділ права на приватне та публічне не визнається [8, с. 225–227].

В Україні пережитком соціалістичного права можна назвати часткову залежність судової влади від законодавчої та виконавчої. Це спричиняє недовіру населення до судових органів, які мають забезпечувати функціонування права в державі. Звичайно, на цьому етапі проводяться певні реформи, однак вони не усувають проблему цілком.

Пояснити залежність національної правової системи також можна тим, що в Україні діє принцип правонаступництва. Він полягає в тому, що права та обов'язки одного суб'єкта міжнародного права (правопопередника) переходять до іншого (правонаступника) внаслідок виникнення або припинення існування держави або зміни її території [9, с. 151]. Був прийнятий Закон «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року, за яким було зазначено, що до прийняття основного збірника законів держави діяла Конституція Української РСР та закони, які були до цього ухвалені Верховною Радою УРСР, якщо вони не суперечать новим вже прийнятим законам та новому курсу на розбудову незалежної, демократичної та правової держави [10]. Але, як показує практика, деякі закони, що були прийняті в добу перебування нашої країни у складі СРСР, були взяті за основу так званих «нових» законів, але при цьому не враховувалися певні аспекти формування нової держави. Окрім цього, як і в країнах соціалістичного типу, у нас відсутній фундаментальний закон про референдум та правовий механізм, що буде його

регулювати, а саме прийняття такого законопроекту могло б задовольнити інтереси населення та стати однією із ознак демократичної держави.

Через те, що необхідних законів в Україні немає, або вони є застарілими, наявна недовіра до влади, у громадян формується низька правосвідомість. Правосвідомість насамперед формує у людини власне бачення і внутрішнє ставлення до законів, державної влади, особистої відповідальності перед суспільством. Чим вищий рівень правосвідомості, тим вищий рівень правової культури [11, с. 70].

Ще однією ознакою правової системи України, що відрізняє її від романо-германської сім'ї, є співвідношення публічного та приватного права. Сучасне розуміння системи національного права України визначається традицією континентального європейського права розглядати систему права на основі дуалістичного принципу, який передбачає основний поділ права на приватне та публічне право [12, с. 68]. У нашій країні діє пережиток соціалізму, коли приватне право перебувало в тіні публічного та регулювалося ним. Ця частина права не є розвинутою через недостатню кількість законів, що будуть її регулювати. Якщо розглянути взаємовідносини між державою та соціумом у публічному та приватному праві, то можна досить чітко простежити, що інститут відповідальності держави перед особою відсутній [11, с. 69]. У країнах романо-германського типу приватне право є головнішим від публічного, оскільки державна влада забезпечує його розвиток та забезпечення інтересів громадян. Навіть у публічному праві головними суб'єктами правовідносин є громадяни, які його контролюють.

У країнах романо-германського типу головними принципами права визнається верховенство права та рівність перед законом. На цей час у нас

ці принципи лише перебувають на стадії формування, хоча формально і є закріпленими у статтях 8 та 24 Конституції України [6].

Важливою проблемою правової системи сьогодення є нестабільність економічної та політичної систем суспільства. Як вже зазначалося вище, правова система є соціальною системою, яка взаємодіє з іншими соціальними системами, у тому числі з економічною та політичною. Для забезпечення нормального правового регулювання суспільства необхідно, щоб всі ці системи були взаємоузгодженими та мали свою чітку структуру, що неможливо за сучасних постійних криз у нашій країні. Нестабільність цих систем також унеможливує визнання як найголовнішої цінності прав і свобод людини. Це має бути головною метою будь-якої правової системи країни. Основні права мають передумовою свого існування, з одного боку, ефективність держави, яка їх гарантує і захищає, з іншого – баланс саме цієї держави і розвиненого громадянського суспільства та його окремих систем [13, с. 7].

Під час формування законів як головних джерел права, а отже, і правової системи загалом до уваги береться більше теорія, ніж практика. Після проголошення курсу європейської інтеграції та адаптації національного законодавства до міжнародних норм Україна не змінила цю основу прийняття законодавства. У деяких країнах Європи під час формування права береться до уваги судовий прецедент – акт правотворчості у вигляді закріпленого в судовому звіті рішення одного з вищих судів по конкретній справі, правовий принцип вирішення якої являє собою норму права [14, с. 100]. Тобто в основу окремого нормативно-правового акту береться норма права, яка сформувалася під час практики, визначена її чітка дієвість в регулюванні правовідносин та їх захисті. Звідси формується

окрема галузь права – прецедентне право. Через те, що судові прецеденти не застосовуються в Україні, не можна сказати, що всі закони є діючими та підходящими під реалії життя. Хоча на цей час відбувається деяке покращення в цій сфері права. Деякі дослідники пропонують визначати прикладами судових прецедентів рішення Конституційного та Верховного Судів України.

Правова система на сучасному етапі зазнає впливу міжнародного публічного права та міждержавних інтерпретаційних утворень [15, с. 72]. Однак при цьому не завжди враховуються особливості менталітету нашого суспільства, побудови влади та її довгого історичного процесу формування. Зараз Україна взяла курс на європейську інтеграцію. Головними організаціями в цій меті стає Рада Європи (членом якої наша країна є з 1995 року) та Європейський Союз. Але тут слід зазначити, що хоча міжнародні стандарти та успішний досвід деяких країн мають братися до уваги, то повністю переймати шлях формування правової системи іншої держави неможливо, оскільки адаптувати під наші реалії її буде неможливо.

Висновки і пропозиції. Отже, з усієї інформації можна сказати, що правова система України перебуває у перехідному етапі від правової системи соціалістичного типу до правової системи романо-германського типу.

Головною ціллю визначається європейська інтеграція з адаптацією законодавства до міжнародних (особливо до європейських) стандартів та норм. Але на шляху становлення національної правової системи виникає безліч проблем, які потребують найскорішого вирішення з боку влади та суспільства.

Тому можна запропонувати декілька шляхів вирішення вищезазначених питань:

1. Формування правової системи України та її становлення на сучасному етапі необхідно проводити з урахуван-

ням усіх особливостей минулого розвитку, здобутків та прорахунків. При цьому також необхідно запозичувати досвід інших країн, виокремлюючи найбільш вдалі рішення, але не копіювати весь процес розбудови правової системи.

2. Необхідно провести стабілізацію всіх сфер життя, для цього слід прийняти і потрібні закони.

3. Застосовувати судовий прецедент для побудови норм права, оскільки завдяки судовим прецедентам та судовій практиці відбувається не тільки індивідуально-правове, а й нормативно-правове регулювання відносин [16, с. 41].

4. Зведення законів у єдині нормативно-правові акти, які будуть регулювати певну галузь або інститут права, тобто проведення більш широкої кодифікації законодавства.

5. Зміцнення впливу основних принципів права (принцип верховенства права та принцип рівності перед зако-

ном). Для цього необхідно створити певний правовий механізм, що буде регулювати широке застосування цих принципів як стандартів розбудови правової системи України.

6. Подальше проведення реформування судової гілки влади, її відмежування від інших.

7. Приводити правосвідомість та правову культуру на вищий рівень розвитку. Мають бути сформовані та затверджені нові плани навчальної роботи. Одним із завдань у межах зазначеного напрямку є дослідження культури посадових осіб, військовослужбовців та правоохоронців як окремих спільнот, на які покладено виконання специфічних завдань у механізмі держави [17, с. 181].

8. Проводити подальшу європейську інтеграцію у напрямку членства у Раді Європи та Європейському Союзі, використовувати їхні головні принципи та реформи для досягнення цілі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Скакун О. Теорія держави і права: підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
2. Оніщенко Н. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 426 с.
3. Явич Л. Общая теория права: учебник. Ленинград: ЛГУ, 1976. 298 с.
4. Добробог Л. Система права: теоретико-правовий дискурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 21. С. 30–32.
5. Хаустова М. Правова система України: особливості становлення та сутнісні риси. *Державне будівництво та місцеве самоврядування: збір. наук. праць*. 2011. № 21. С. 65–75.
6. Конституція України / Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: підручник. Практикум. Тести: підручник. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 584 с.
8. Васильев А. Теорія права і держави: підручник. Київ: КНТ, 2010. 409 с.
9. Баймуратов М. Міжнародне публічне право: підручник. Харків: Одиссей, 2008. 704 с.
10. Закон України «Про правонаступництво України» / Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.
11. Русенко І. Реформування національної правової системи України: філософсько-правовий підхід. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 67–72.
12. Чуприна Л. Система національного права та її формування: історія та сучасність. *Право і громадянське суспільство: електронне видання наук. журналу*. 2017. № 1–2 (15). URL: <http://lclslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-2-15-2017/item/279-systema-natsionalnoho-prava-ta-yiyi-formuvannya-istoriya-ta-suchasnist-chupryna-l-m>.
13. Оніщенко Н. Розвиток національної правової системи в контексті запитів громадянського суспільства. *ScienceRise. Juridical Science*. 2018. № 3. С. 4–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/srjusc_2018_3_3.

14. Курило В., Панталієнко П. Судовий прецедент у правовій системі України: окремі аспекти практики реалізації. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. №5/1. С. 100–105.

15. Плавич В. Використання міжнародного права у внутрішньому правопорядку України. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Правознавство*. 2016. Т. 21, вип. 2 (29). С. 85–95.

16. Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1(64). С. 34–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2011_1_4.

17. Коба М. Правова культура як предмет вивчення теоретико-правовою наукою. *Підприємництво, господарство і право. Теорія держави і права*. 2019. № 4. С. 178–182.

The article is devoted to investigation of legal system of Ukraine and its main problems. The concept of understanding of the legal system as a stable and holistic complex of means regulating legal relations in all spheres of life of society and ensuring its stability, as well as features that distinguish it from other social systems that exist alongside it, are analyzed. The main stages of the historical development of the current legal system of Ukraine are identified, its main features at this stage of reformation from the Socialist to the Romano-Germanic legal system are considered. The greatest attention is paid to the problems which arise in the way of its formation. Since independence the Ukrainian legal system has remained unstable and in a state of deep crisis. The legal system of Ukraine was formed under the influence of complex historical events; at present Ukraine is just beginning its development as a democratic and legal country, so the legal system is undergoing a complicated process of reforming its law and order and adapting to new conditions. Complex processes occurring in social, economic, political and other spheres of life demonstrate the need to find new models to overcome these problems. The person and his rights begin to be of the highest value, which is why the legal system must adapt to these circumstances. Future integration processes and the adaptation of Ukrainian legislation to international standards should strengthen it. However, the transformation of the legal system must also take into account respect for the mentality of the Ukrainian population, their own distinctive features and the tendency for development. Possible solutions to the problematic issues proposed in the findings of this study are based on an analysis of the sources cited in the literature, the experience of developing the legal systems of other countries, which is an example of the most progressive and advanced legal systems in the world.

Keywords: legal system, Romanic-Germanic legal system, rule of law, judicial precedent, European integration, approximation of laws.
